

Розділ II. Особливості психічного розвитку особистості на різних етапах онтогенезу

Третяченко О. В.

Інтелек як чинник розвитку особистості підлітків

Підлітковий вік займає важливу фазу у процесі становлення людини, як особистості, коли у процесі побудови нового характеру, структури та складу діяльності дитини закладаються самі основи свідомої поведінки, вимальовується загальна спрямованість у формуванні моральних уявлень, і соціальних установок.

Обіймаючи перехідну стадію між дитинством і юністю, отрочество представляє виключно складний етап психічного розвитку. Підлітковий вік є першим перехідним періодом від дитинства до зрілості. Якісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній та емоційній сферах особистості підлітка, породжують новий рівень його самосвідомості, потреби у самоствердженні, рівноправному і довірливому спілкуванні з ровесниками і дорослими. Період від 11 - 12 до 14 - 15 років відповідає середньому шкільному вікові, тобто 5 - 9 класам сучасної школи, яка є основним соціальним середовищем дитини. Найголовніша зміна в соціальній ситуації розвитку підлітка, на думку Л. Божович, породжена роллю в його житті групи ровесників. Основним чинником розвитку є його власна соціальна активність, спрямована на засвоєння важливих для нього зразків поведінки і цінностей, на побудову стосунків з дорослими, ровесниками.

У підлітковому віці провідними видами діяльності є міжособистісне спілкування з дорослими і ровесниками, суспільно корисна праця і навчання, що позитивно позначається на розвитку психіки та особистості загалом.

Поряд із суспільно корисною діяльністю, спілкуванням основним видом діяльності підлітка залишається навчання, де він віддає перевагу тим видам навчальної діяльності, які, за його переконанням, роблять його дорослим у власних очах та в очах значущих інших. Найчастіше його приваблюють самостійна робота на уроці, складний навчальний матеріал, можливість самостійно організувати свою пізнавальну діяльність за межами школи. Але дуже часто підліткові не вдається реалізувати нові форми навчальної діяльності, оскільки він ще не володіє способами їх виконання. У більшості підлітків, як правило, знижується інтерес до навчання, а школа перестає бути для них центром особистісного (морального, духовного) життя.

Оптимальні умови для розвитку особистості складаються тоді, коли набуття знань стає для підлітка суб'єктивно необхідним і важливим. Саме в цьому віці з'являються нові мотиви навчання, пов'язані з формуванням

ідеалу, життєвої перспективи, професійних намірів і самосвідомості. Форми самоствердження підлітка можуть бути різноманітними. Найпростіша з них полягає у зовнішньому наслідуванні дорослих, їхніх шкідливих звичок, особливостей поведінки (куріння, вживання алкоголю, наркотиків, надмірне і без смаку використання косметики, носіння своєрідного одягу, послуговування нецензурною лексикою). Позитивними формами самоствердження підлітків є заняття спортом, праця в сім'ї, школі, на виробництві, виконання суспільно корисних справ. Інтелектуальне самоствердження учнів відбувається в їхній навчальній і позанавчальній пізнавальній діяльності, реалізації пізнавальних потреб та інтересів.

Інтереси підлітка нерідко переростають в захоплення. Вони нестійкі, часто змінюються і, як правило, не пов'язані з навчальною діяльністю.

Різнманітні захоплення підлітків можуть належати до таких груп (класифікація російського психіатра Андрія Личка (1926—1996): інтелектуально-естетичні (захоплення історією, радіотехнікою, музикою, малюванням тощо); егоцентричні (захоплення модними сферами діяльності, зокрема малопоширеним видом спорту, іноземною мовою тощо, - заради демонстрації своїх успіхів); тілесно-мануальні (заняття спортом, в столярній майстерні, керування автомобілем, мотоциклом - заради отримання задоволення від процесу діяльності); накопичувальні (колекціонування); інформаційно-комунікативні (захоплення новою, але не дуже змістовною інформацією, яка не потребує глибокого осмислення та засвоєння; спілкуванням з однолітками, яке дає змогу обмінюватися такою інформацією). Більшість захоплень сприяють розвитку особистості підлітків, оскільки задовольняють їхню потребу в пізнанні, допомагають виробити корисні звички.

На підлітковий вік припадає активний пізнавальний розвиток особистості. Можливості пізнання сприяють швидкому нагромадженню знань. Когнітивний розвиток у підлітковому віці характеризується розвитком абстрактного мислення, логічної пам'яті, використанням метакогнітивних навичок. Цей віковий період особливо плідний для розвитку абстрактного (словесно-логічного) мислення. Учні повинні оволодіти системою наукових понять математики, фізики, хімії. Саме ці предмети потребують нових способів засвоєння знань і спрямовані на розвиток теоретичного, тобто формального, рефлексивного (предметом аналізу є власна інтелектуальна операція) мислення. Його Ж. Піаже називав мисленням нарівні формальних операцій. Воно розгортається в роздумах про можливе, у порівнянні дійсності з тими подіями, які могли б відбутись чи не відбутись.

Також для підлітків характерна підвищена інтелектуальна активність, стимульована не тільки їх природною допитливістю, а й бажанням розвинути, продемонструвати свої здібності, отримати високу оцінку. Розв'язуючи складні завдання, вони нерідко виявляють високорозвинений інтелект, неабиякі здібності. Розвитку мислення підлітків сприяють

сформульовані вчителем завдання, поставлені питання, які вимагають осмисленої відповіді.

Пізнавальний інтерес підлітків виявляється в їх зацікавленні пізнавальною діяльністю, у процесі якої вони оволодівають змістом навчальних предметів, необхідними вміннями та навичками. Він є чинником успішного навчання і розвитку особистості школяра.

Розвиток і зміцнення пізнавальних інтересів підлітків забезпечують:

- стимулювання їх активної розумової діяльності (творче використання методів проблемного навчання, а також репродуктивних методів);
- організація навчального процесу з урахуванням рівня розвитку учнів;
- створення в навчальному процесі сприятливої емоційної атмосфери;
- забезпечення спілкування підлітків між собою та з учителем у навчальному процесі.

Л.С. Виготський вважав проблему інтересів ключовою для підліткового періоду.

Він виокремив дві фази підліткового віку, пов'язуючи їх зі змінами у сфері інтересів:

- в негативній фазі відбувається згортання, відмирання попередньої системи інтересів, з'являються сексуальні потяги, звідси - зниження працездатності, погіршення успішності, грубість, підвищена дратівливість підлітка, незадоволення самим собою, занепокоєння;
- позитивна фаза характеризується зародженням нових ширших і глибших інтересів, розвивається інтерес до психологічних переживань інших людей, до власних переживань, зверненню підлітка в майбутнє реалізується у формі мрії.

Особливою формою підліткової самосвідомості є почуття дорослості, яке визначається як новоутворення свідомості. Це стрижнева особливість особистості, яка виражає нову життєву позицію підлітка стосовно себе, людей, світу.

Види дорослості (Т.В. Драгунова):

- наслідування зовнішніх ознак дорослості;
- прагнення підлітків-хлопчиків відповідати уявленню про "справжнього чоловіка", виховувати у себе силу волі, витримки, сміливості;
- соціальна дорослість;
- інтелектуальна дорослість (пов'язана з розвитком стійких пізнавальних інтересів, з появою самоосвіти).

Вивченню природи інтелекту, приділялось багато місця у провідних працях Ф. Гальтона, А. Біне, Т. Симона. Також у роботах Г. Айзенка, Дж. Керрола, Э. А. Голубевой, В. Н. Дружинина, В. Ю. Крамаренко, А. И. Крупнова та інших. Проте, попри існування великої кількості підходів до вивчення інтелекту, усі вони не дають змоги судити про інтелект як "про цілісну психологічну реальність".

Найперспективнішим нині є системно-структурний підхід у викритті основ інтелектуальних здібностей. Його прибічники вважають, що інтелект співвідноситься з функціонуванням складних, щодо компонентного складу, багаторівневих когнітивно - репрезентативних структур, якість і організація яких визначають ефективність рішення кола навчальних, практичних і життєвих завдань (Р.Стернберг, Л. М. Веккер, М. А. Холодная, Н. И.Чуприкова, Т.А. Ратанова та інших.). У межах такого підходу особливу увагу приділяють принципам організації когнітивних структур, що є субстратом інтелекту. Постійні розумові навантаження допоможуть розкрити і збільшити інтелектуальний потенціал.

Підлітковий вік відрізняється підвищеною інтелектуальною активністю, яка стимулюється не тільки природною віковою допитливістю підлітка, але і бажанням розвинути, продемонструвати оточуючим свої здібності, одержати високу оцінку з їх сторони. Це стимулює підлітків до виходу за межі шкільної програми в розвитку своїх знань, умінь і навичок. Допитливість переростає у стійкий пізнавальний інтерес, який є важливим фактором інтелектуальної активності, а відповідно й інтелектуального розвитку.

Зрозуміло, що і в межах підліткового віку мають місце вікові відмінності, адже суттєво відрізняється інтелект школярів 10-11 років, від інтелекту учнів 15 річного віку.

Вважається, що термін «*intelligentia*» запровадив римський оратор Ціцерон, позначивши ним здатність людини керуватися розумом, почуттям і волею. В минулому столітті цей термін почав використовувати англійський філософ Г. Спенсер, який розумів під ним здатність «приспосовувати внутрішнє відношення до зовнішніх».

З того часу людський інтелект зазнав багатьох дефініцій. Згідно з однією з них, це - «здатність абстрактно мислити і вирішувати проблеми».

Відомий радянський учений М. Козакевич зазначає, що при аналізі інтелекту необхідно зважати на три фактори, а саме: індивідуальні умови інтелекту, тобто стан технічних і фізичних передумов, психічний арсенал і розумові здібності.

Як з'являються інтелектуали? Дуже часто так здається, що інтелектуали народжуються самі по собі, що інтелектуали це якась вища міра розумних, якої досягають індивідуально, дякуючи розвиткові вроджених здібностей.

Але що б там не говорили психологи та етологи, інтелектуали не з'являються природнім чином, і вони не є продуктом власного індивідуального розвитку всередині масової освіти.

Інтелектуала породжує інший інтелектуал в індивідуальному навчанні. Причому це навчання йде, як у старі добрі часи: Вчитель вчить Учня індивідуально. Їх зустріч - ситуація взаємного вибору: Вчитель обирає Учня, Учень обирає Вчителя.

В інтелектуальному навчанні передають не стільки знання, скільки - вміння мислити, етику стандартних ситуацій інтелектуальної діяльності, традиції поведінки у життєвих ситуаціях поза інтелектуальною діяльністю, середовище спілкування, соціальні зв'язки. Отже інтелектуал з'являється тоді, коли знаходить свого Вчителя і стає добрим Учнем.

Таким чином інтелектуал — це унікальний продукт соціуму, що при всій своїй схожості на решту продуктів масової освіти — як середньої, так і вищої - має зовсім інше походження, інші затрати часу на свою підготовку, а відтак потенційно іншу якість і відповідно іншу ціну на ринку.

Наука ніколи не могла дати на всі питання єдину об'єктивну відповідь. А вже тим більше, вона не може цього зробити, коли відповідь стає частково філософською. Такою є і суперечка про інтелект: з одного боку, очевидно, що є люди більш розумні, ніж оточуючі. Проте геніальний письменник не обов'язково є гарним математиком. Тому точне визначення феномену розумності не може дати ні софістика, ні генна інженерія. Інтелектуальні здібності набуваються. Їх можна розвинути, якщо приділити цьому увагу на уроках та в позашкільній діяльності.

Для зміцнення думок голови використовують комплекс спеціальних вправ:

1. Множення – вправа для розвитку сили інтелекту.

Сядьте рівно, ноги на ширині табуретки, голова на ширині вух, думки вище пояса. Починаємо множити на рахунок "раз-два". Раз-два – два. Три-чотири – дванадцять. П'ять-шість – тридцять. Працюємо, працюємо не зупиняємось. Дихаємо рівно.. Вправу продовжувати до появи задишки, помилки або безкінечності. Вправа складна, кому важко – можна спиратися однією рукою на калькулятор.

2. Коливання – вправа для розвитку сили волі та рішучості.

Сядьте зручно, погляд світлий, думки не напружені. Для вправи візьміть дилему (що воно таке і де взяти?). Годиться будь-яка філософська чи побутова дилема, наприклад, “чи купити Юзі гірські лижі?”. Стаємо у вихідну невизначену позицію і починаємо вольові коливання: купити – не купити; треба - не треба, - не зупиняємося! - хочу - немає грошей; подобаються - не вмю кататися; гарно виглядають - немає куди ставити. Коливаємося тільки думками, уникаємо рухів головою та корпусом, вони можуть налякати колег! Активніше, не спати! Закінчуємо вправу у вихідній невизначеній позиції, аби продовжити наступного разу з того ж місця.

3. Прочитана книжка – чудовий тренажер розуму і емоцій. Не дарма кажуть, що над добрим оповіданням смієшся і плачеш. Відомий цілитель Мірзакарім Норбеков включив тренування емоцій до щоденного комплексу вправ із оздоровлення.

4. Розвиваючі ігри: «Контакт», «Персонажі», ігри зі словами, ігри з питаннями на перелік. Інтелектуальні ігри: «Що»? «Де»? «Коли»? «Брейн-ринг», «Своя гра».

Інтелект – це здатність людини знаходити вихід із будь-якої ситуації. Це здатність відкритого розуму й уяви. Якщо ви народилися без таких якостей - будьте спокійні. Добра звістка те, що ці якості з'являються й розвиваються.

Література

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология / Г. С. Абрамова. - М.: Академ, проект, 2001. - 704 с.
2. Божович Л. И. Избранные психологические труды / под ред. Д. И. Фельдштейна. - М., 1995. - 210 с.
3. Виготський Л.С. Уява і творчість у дитячому віці. - М., 1995.
4. Давыдов В. В. Виды обобщения в обучении /В. В. Давыдов.- М:1972.-423 с.
5. Заїка Є.В. Комплекс інтелектуальних ігор для розвитку мислення учнів // Питання психології. - 1990, № 6. - С.86 -82.
6. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. - М.: Просвещение, 1989. - 254 с.
7. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка: пер. с фр. и англ. / Ж. Пиаже. - М.: Педагогика-Пресс, 1994. - 528 с.

Кривокульська Л.Д.,
Шамне А.В.

Психологічні особливості суб'єктивних переживань та поведінкових реакцій дітей підліткового віку

У сучасному суспільстві інтерес до проблеми особистості та її розвитку постійно зростає, практично всі суспільні науки звертаються до цього предмету дослідження. Існує дуже багато теорій розвитку особистості як в соціології так і в психології в цілому. Розуміння поняття особистості знаходиться в прямій залежності від розуміння її структури і закономірностей функціонування, тобто чим наповнений зміст особистості людини так і розглядається її сутність.

В основу методологічної парадигми української психології покладено розуміння особистісного розвитку як такого, що має «спонтанійний», самопричинний характер (Г.С.Костюк). Важливою є сутнісна інтерпретація природи особистості та детермінат її розвитку з позицій суб'єктного підходу (М.Й.Боришевський, М.Т.Дригус, О.В.Киричук, Л.А.Лепіхова, В.А.Роменець, В.В.Сафін, В.О.Татенко та ін.), в якому рушійною силою психічного розвитку визнається суб'єктна активність, а сам психічний розвиток